יעקב פיכמן

יעקב לרנר

(מתוך דברי פתיחה לקובץ שיריו העומד לצאת)

בימים הראשונים לשבתי בבירת פולין, בסתיו תרס"ד, בעוד חוג חברי מצומצם ואפילו תחום דירתי וענייני מסוגרים עוד ברחובות הגיטו הוורשאי, בין נובוליפקי־דלוגא. במקום שם נמצאו הוצאות „תושיה" ו„האור" ובין גראניצ'נה־צנליאנה, מקום „הצופה", „אחיאסף" ודירת פרץ ופרישמן — היה מזדמן בחבורתנו לעתים מזומנות בחור והלתי צנום, בעל משקפים, ראשו הבלתרזיני מתולתל והוא נמוך־קול ופלישפיעות, חיוכו נבוך, לא־בטוח, אך לבושו נקי, מסודר — בחור בן־טובים, המצניע את חלומותיו מעין רואים ושומרם בקרבו לעת מצוא. עסקו בהוראה, אך אין כמוהו מוקיר את פרחי־השירה וצמא לקרבתם. ובמקום שם יעקב שטיינברג או שניאור, שם אני נתקל גם בו. לכתחילה לא נתתי דעתי עליו, והייתי מבדילו לטובה מאחרים רק בשל צניעותו ובשל מסירותו לנו. לא די שלא היה פרחן ולא קפץ להשמיע דעות, כי אם היה שמח לגרום לנו קורת רוח, להמציא ספרים, להעתיק כתב־יד; ופעמים — להגיש גם איזו מתנה קטנה לאחד מן החבורה כדי לחזק את עצמו בקרבתה.

חוץ מרשמים כלליים אלה לא נשתמר דבר בזכרוני. ידענו, שכל שיר עברי חדש הוא מאורע בחייו — וחייו היו קשים, חרגוניים בעיר הגדולה והרעשנית, שהתהלך בה בצדי דרכים, כעל בהונות רגליו, ולבו מלא פחד וגעגועים. ידענו, שהוא שקוד על למודיו, שלשם כך גלה לכרך זר ומעורטל זה, ושהוא סובל לפעמים גם מחסור. הוא גם ניסה לתרגם כמה דברים מתוך הפרוזה הרוסית הקלאסית, וגילה טעם וכשרון במלאכתו. אך איש לא ידע — (וזה הוא אולי הקו היותר יפה בו), שבסתר חדרו גם הוא שולח ידו בשיר, ורק משום שלא היה בו מן השחצנות, שמר את נסיונותיו עמו, ורק לאחר זמן, כשהתחיל לצאת „המעורר", נתמלא עוז ושלח לברנר קומץ מחרוזיו העגומים.

ומודה אני: גם לאחר ימים, כשגורלנו אסף אותנו לכמה ירחים לאכסניה טובה זו של „שיעורי גרודנה", ופרושים למעט מן העולם החיצוני היינו מתחזקים בבחורינו האחרונים להטות אוזן אל שיחותיו האמיות והאפורות קצת של אהרן בן־משה על תקופת־האבן, והדרכי המשכל הספרדי של המורה לספרות עברית, הביישן משרנא — עוד לא ראיתיו כמשורר. משהו „יסודי" שהשאירו בשיריו המשוררים הקלאסיים העבריים מתקופת ההשכלה ומזו שאחריה, ואולי בעיקר — הרוח הכבדה, שפעמה את כולנו, פתוס זה של שממון, שהורגש כאן ביסורו של עוים — שניהם כאחד הרתיעוני משירה זו בימים ההם, בשנה שנעקרתי בעצמי בקושי מ„אדמת חרים" זו. אכן בשירים שהתחיל מפרסם לעתים קרובות יותר ב„רשפים", הרך וחזק, ושיריו „במראות הירח" ו„חללי תורה" הגידו כבר ביתר, שיש לנו ענין עם משורר.

אכן עצם ניגונו לא הגיע אלי אלא מאחר משיריו המאוחרים, שפרסם ב„כנסת", מאסף שנערך בימי המלחמה על ידי ביאליק („עם מנחת ערב"). הנה כאן הובע כאבו בתמצית נקיה כזו, שממנה נופל אור גם על השירים האחרים, — העזים והרפים כאחד. כל עוד משורר לא הגיע לתבעה כזו, הוא עדיין „תלוי ועומד" ואין רישומו ניכר גם כי ירבו הישגיו הקטנים. אכן גם כאן לא היה עוד אלא מקצת כוחו: כאן נתגלה פרצופו, נתגלתה מהותו (וזה, כמובן, העיקר), אבל למלוא קולו לא הגיע גם אז.

כאן ניתן כבר לשער את כוחו של לרנר, ואף־על־פי־כן, הופתענו כולנו מן הפואימה „פיח־פיח", שפרסם בימיו האחרונים ב„התקופה" — השירה הגדולה והאחרונה בחייו מעוטי־הימים ומעוטי־הנחת. בשירה זו הראה לרנר, מה שהיה יכול להיות, אילו האריך ימים.

הוא היה מסוג אותם האילנות המוזרים, שאביבם עובר ללא לבלוב, וקיצם קצר ומעושלות, ואין איש רואה בעד ענפיהם המעורטלים את הפרי אשר התעפש והבשיל לאטו בה בשעה שפגעו בו בלי חשך לילה וסער.

*

בפסיעות חשאיות נכנס אל הספרות, עבר בודד את דרך חייו הקצרה, ומעטים תמכו בו, מעטים הרגישו בו. במקהלת השירה הצעירה שנים בפרץ כאבה היה מן הבטחון הארצי, היה זה קול יתום, זר — משהו מחוץ לשורה. היה בתוכו ניבו, במבנה חרוזיו, עם כל צירופו החדש, משהו שאחר והקדים כאחד. אם כי דוקא בזה היה בלום פרצופו המיוחד. ניגון חדגוני, תרגוני — לב קובל וחונק וקובל, מגלה וחוזר ומגלה שממה זו שאפפתהו, — בלהה זו שאין סוף לה, שאין מוצא ממנה. דומה, שעינו הסכינה לחזיון זה, ואין פרצה עוד בעולם אשר תכה אור בהפתעה, אבל הכאב אינו מתקהה, הבלהה שאינה פוסקת אינה מפיגה את הפחד, כשם שהשממון שאין מקום פנוי ממנו אינו חדל לעורר געל ופלצות כאחת.

למן היום אשר נתן עינו בעולם, נהפך לגל של אפר. נברתה אמונתו בשמים. וזה כוחו, שאינו בוטח בה, שאינו גם מתפלל לה („גם שמש מה יסבון? חיחוש, היבין זה אבזר־השלות מה טיבו של עצב?"), וטוב לו להתכחש בנחלת הצללים — רק הם אינם כוזבים:

ראי, כנף הלילה על ראשך צונחת
אין מנוד כי יקר במדבר, שם ליני:
אספיהו, אמציהו, הוא יבין לשכולך,
ולרחמיו האלמים ולצערו האפיני:

ברנר אומר באיזה מקום: לא ברצון יקרב דכא אל דכא. אכן רק כואב יבין לכואב. רק בתחום האובד יחוק אובד, ימצא אחוה „לרחמיו האלמים ולצערו".

נופה של שירה זו אינו נטוי לצד הגן ואל יבוקש כאן מחבוא ומסתור מתהומה של ההויה. אכן אפשר שאין בכל שירתנו החדשה רוממתה כאומץ לעירומו של עולם, לאותה התגברות על האילוסיה, שיסודה בצמאון לאמת האחת, הקיצונית, אם כי לא מעט כאן מתגדרות זו ב„מבואות האפלים" של משורר, המכיר שפרן־זוגית זו שבעולם לא נתיחדה אלא לו... אתה מוצא בשירה זו משהו מתרועת תלגנותיו של אד"ם הכהן ומשהו משניאור; אח צעיר הוא לברנר, כשם שמה ושם מבצע בחרוזיו מן הביסופים לתחתית, למתחרת של פיטנים מסוגו של בודליר — אלה שעינם היתה צמודה בלהט תאב אל חרכי ההויה הלילית ביחד עם אותו צמאון ביישני ליופי ומאותם הגעגועים הגדולים על שירה, שהם עצמם מיטב השירה — שמהם יקרן העולם גם כי ירושו שמשותיו שבעתים.

*

עינו דבקה אל כל מה שאלהים לא ריחם, מה שהטבע לא ריחם ומנע ממנו את תנחומיו. פעמים שר על „שתיל הבית", על הצמח שלא נשק לו שמש, שלא הפריחוהו טללים. גם את עצמו ראה סגור ללא מוצא ב„אדמת העציץ" — צמח נכלם, אסיר־בית. בבכותו לגורל הפרח, בכה גם לגורל עצמו:

אך אפרח במקום אין צהלת עלומים!
איך אבל — ועודי באבי!

האם לא היו גם לו רגעים שהעולם האיר לו את פניו? החיים נושאים תנחומים לא־צפויים לכל, ואף כי למשורר. ואמנם היו רגעים שהאור קרב אליו עד מאד ונדמה היה — עוד רגע ונגאל! אכן הוא, שנפשו כלתה לאושר אמיתי, ודאי — לא קיבל תנחומים, לא „שמחה מן הצללים". כאשר שידל פעם, כאור עליו לבבו, את חברתו, תמיד עלה אליו מעומק העולם צחוק השטן הרודף אחריו ואינו פוסק, תמיד לבו חש „את הרגעים הנבונים עם בלהותיהם". הוא ראה את עצמו אח למקוננים הגדולים, ואת קינת ירמיהו קונן בקינתו האישית, — קינת אדם המשרך את דרכו האבלה ליד הגולים, שגם הם „לא ספחוהו", שגם לפניהם נבצר ממנו „לחשות את מכאוביו ואת רחמיו", — והוא ש„לבו היה לנשכחים", חפץ לקרב אל אחיו, לנחם, לרחם; ועל זה קונן בהתעטף עליו נפשו בבדידותה:

על אלה, על אלה לא אשקט סוערי,
וכפר לא אוכל החטאת הגדולה,
כי חסדי ורחמי לא נודעו לעפר
וכאבי עליהם אורידה לשאולה.

וצמאון גדול זה, צמאון לשיר, לקונן, לרחם — לשפוך פעם במלוא קולו את „רגזו, בכיו, בשתו" — הוא אשר הציק לו מאד, והוא אשר לא נתן לו דמי. כל ימיו התפלל לאוזן מקשיבה, לרוח טובה אשר תתן תוקף לניבו. באחד משיריו הנאמנים ביותר „עם מנחת ערב", הרנין את יגונו ואת עלבונו, וב„הופיע חן ארגמן על הקיר" והנה חרד קולו לבבו העורג —

כחרדת בית יי לפני השיר..

שיר זה, שביאליק פרסם אותו ב„כנסת" בימי המלחמה, מן הטובים שבשירי לרנר, גילה לפני בראשונה את מהותו של לב ענו ויהיר זה, שלא הרגשתי בו כמעט עד אז. מה שעצמו המליץ פעם בגמגום ופעם בשפת יתר, מצא כאן את תיקונו. הנה כאן הוגד לבסוף אשר עינה את הלב והפריח את הלב — אותו כליון־נפש לחזון, שהוא לפעמים עצום מן החזון, — זה שהשכיל להביע בשני החרוזים המחרידים:

ויהי לי גלוי־שכינה ללא חזון
ואפל גלוי־עינים ואלם־פה.

כלות־נפש זו שהיתה לו „לרוגז יומם ולבלהות לילות קשי חלום", ניתנת בבת אחת בקילוח דם כבד אשר נעצר זרמו:

על מה בלי חדות־אור נבראתי מאור,
הקדשתי נביא — ובלי דבר יי!

בשיר „עם בין ערבים" קרנו פני שירו, קרנו פני עולמו — היתה עליו יד ה'; התפילה זו אשר צללה פעם באזנינו, העידה כי גם ל„אלמי פה" ניתן להריע חזון בקצות העולם הנשכחים.

*

השירה אשר בה הביע לרנר את עצמו, כמו שאומרים, „עד הסוף", — היתה הפואימה „פיח־פיח": שורה של ציורי נוף ומעמדים ליריים־מחשביים, שהעלה המשורר מתוך נסיעת־חדף ממושכה ברכבת. כל הזעף שבמבטו, כל האירוניה, כל השכרון שבחוסר ישע, שבהויה שבויה זו שנגזר עליה להתלע משממון לשממון כל הימים — לכל זה ניתנה כאן הבעה חריפת־סמלים, הלוכדת אותנו בקסמים כבדים וחוגגים כאחד:

תחנה בקצף לוהטים שני נערים,
בהתפרדם יחדיו קמשהו,
זה שמו שנאה ומתגלגל על ארץ,
כעין חיה עליה עם נחיל דבורים:
לודרי־משחק, מפריזי בקהטים,
סוסים משתולקלים, כורעים תחתם,
ורק מבט באלכסון, חשף שנים,
כהתגלע קדקד מסגור היוע.

אכן תרע, עד מה כל זה נשכח:
כי לעינך בזיך־הוורדים נצב,
בקתי־לשכה, מלא על כל גדותיו
בבליל ישות, השתוחחות, דמי
ונאר בלי יכלת־תת־אף־פעם,
עד כי גם לנו זאת: תכלית הויתנו.

חיי דקמה, המוג עד לאין קץ,
צריכת מקום, בלי קחת כלום מזה הששת,
אשר דמותו ומעיטו הדברים סביב,
כמעט לאידהקה, דבר־מה כנוס,
קדוי מאיש, עמק עד להפליא,
סגיה את עצמו עד לשולים:
אם יש עוד מה בזה ידוע לנו?
ואף בזה: כי רגש יולד
בנשת שרשי ציץ בשרשי ציץ?

שא, המסע, שא ונעשה!
אולי אמצא עוד חדשה,
חמדת־פה או סם־עצבת
עז ויקר כצחוק המות.
גם אני משממון ימי
ולא אדע אן פעמי.

בשירת־מסע זו, השירה האחרונה בחייו, ניבו נעשה חד ועוקץ, קצבו איתן ובטוח. כל מה שנתחם עד כה תפיסה לשיעורין, מה שנגרע באטומים נפרדים, התרונן כאן בקלות ובבוח, התשפך שיר חפשי ובן־חורין, כאילו כל זה הכובד שלחץ ימים רבים על נשמתו אמור להתפרק, להתפזר בתוך התוהו־אין־סוף זה שנתגלה לפניו:

כאלו נתק פתיל נשמתי
זה המקשר קצות חייתי...
פתאם — הנה הקיצותי,
פתאם — אכן ילדה, אותי...
שא, המסע, חיי אתך!
זרה לתהו את גורלי
או ביקום אחיזה מצא־לי.

הנה זאת היתה השתערותה הנואשת של נשמה, שנאחזה בכאבה האחרון כמו בנחמה האחרונה — שבקשה גאולה בחברה שלמה שאיננה, ובכל זאת לא חדלה לשאול ולבקש פתר:

הלא תגיד, גוף הרפפת,
סיבך מה על פני אדמה!

אך בכל שמרחיקה הרכבת ללכת, היא כאילו ניתקת מן הפתרון, נתקעת יותר ללב התוהו — „הכל נסחף אחורנית", והנוסע נשאר שוב פנים אל פנים עם חברו מאז, עם „הערער הנדח", עד שגם הוא נבלע בשממה שאין מנוס מפניה:

צר לי, צר לי, אלפן קדי!
למה שוא פרשתי ידי!

לא האכזבה היא המכבידה על העולם, כי אם הצפיה מראש, הידיעה מראש — זו ההרגשה שאנו רודפים אחרי דבר ויודעים מראש שאינו. בכל זה הוגה רגש אלמנטארי, שגם הכאב אינו חדש, שהכל חוזר — ש„מן הערה הפורחת" של ניצוצי ההויה נפרד פעם בפעם „גא בנחת", והוא נבלע בתוך התוהו, :„אלפי רבבה שתרפוהו, ואין משתומם ואין מתעורר:

אך ישליו כליות אמש,
ירבץ לילה ולא ימש,
אף בל יתמה: מי בועפו!
אף בל יגיד קצה עפעפו.

„פיח־פיח" אינו כיבד אחד הדברים השלמים ביותר בשירתנו החדשה — בו הושג משהו בבטוי ומשהו בניגון החורג ממסגרת התקופה. בקבוצת שירים זו, שהגיש אחריו לרנר, — זה שהתחיל במאוחר ומיהר כל כך לגמור — אין דבר שבו באה עצמיותו לידי גילוי עז כמו ב„פיח־פיח". בשירה זו נחתם חזון המשורר, נחתמו חייו, נדל האילן ונדל צלו בטרם יעלה עליו הבורה.